EKBER ŞAH

(اكبر شاه)

Pâdişâh-ı Gâzî Ebü'l-Feth Celâlüddîn Muhammed Ekber Şâh (ö. 1014/1605)

Bâbürlü hükümdarı (1556-1605).

4 Receb 949'da (14 Ekim 1542) Sind'deki Ömerkût Kalesi'nde doğdu. Babası Hümâyun, annesi İran asıllı Hamîde Bânû'dur. Çocukluğu, Hümâyun'un Sûrî hânedanının kurucusu Şîrşah karşısında mağlûp olup İran'a sığındığı döneme rastladığı için babasından uzakta geçti. Ekber'in yetişmesinde, Hümâyun'un değerli kumandanlarından atalığı Bayram Han'ın rolü büyüktür. Kazvinli bir seyyid ailesinden gelen Mîr Abdüllatif'ten ders almasına ve çok zeki olmasına rağmen okuma yazmaya hiç ilgi duymadı; daha çok güzel sanatlara, savaşçılığa ve liderliğe meraklıydı. Ancak âlim, edip ve mutasavvıfların katıldığı sohbet meclislerinde akıllı ve güçlü bir şahsiyet olarak temayüz etti. Hümâyun 1555'te, kaybettiği toprakları yeniden almaya çalışırken Şehzade Ekber de emrindeki kuvvetlerle babasına yardım ediyordu. Aynı yıl Hümâyun, ele geçirdiği Sirhind Kalesi'ni geri almak için hücuma geçen İskender Sûrî'ye karşı oğlunu göndermiş ve onun emrinde ordu büyük bir zafer kazanmıştı. Afgan nüfuzunun Pencap ve Agra'da kırılmasından sonra Hümâyun, Bayram Han'ın atabegliğinde Ekber'i Pencap valiliğine tayin etti. Ekber burada büyük bir maharetle gönlünü kazandığı halkı yeniden Bâbürlüler'e bağlamıştır.

Ekber Şah'ı tasvir eden bir minyatür (A. Okada, *Imperial Mughal Painters*, Paris 1992, s. 447)

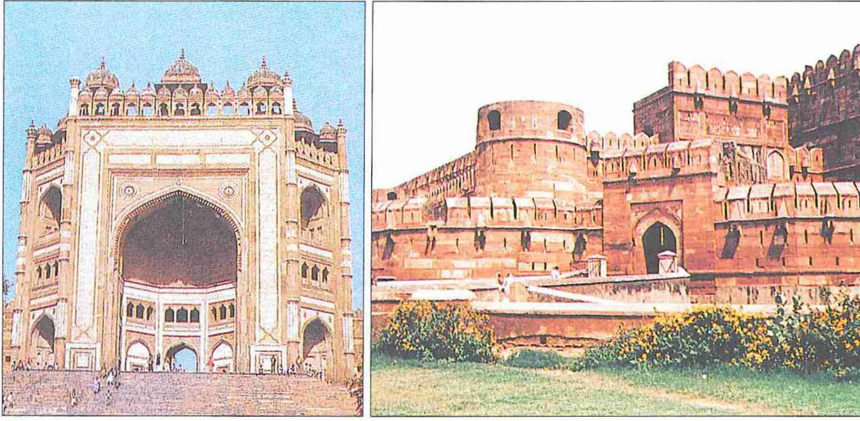

Babası öldüğünde Ekber henüz on dört yaşındaydı. O sırada Delhi'de bulunan Osmanlı denizcisi Seydi Ali Reis'in tavsiyesiyle Hümâyun'un ölümü bir süre gizlendi ve savaşta olan Ekber yirmi gün sonra Delhi'ye gelerek 3 Rebîülâhir 963 (15 Şubat 1556) tarihinde Celâleddin Ekber Şah adıyla tahta çıktı. Hâkimiyet alanı Kâbil, Pencap, Delhi ile Agra'dan ibaretti ve bir yandan İskender Sûrî, bir yandan da bazı Afgan reisleriyle Hindû kumandanı Hemû onun için büyük bir tehlike oluşturuyordu. Nitekim Ekber Şah'ın hükümdarlığının ilk yılında Hemû Delhi'yi zaptetti; ancak 2 Muharrem 964'te (5 Kasım 1556) cereyan eden Panipat Savaşı'nda Bayram Han tarafından bozguna uğratıldığı için şehri geri vermek zorunda kaldı. Ertesi yıl Bâre Seyyidleri de Bâbürlüler'in hizmetine girdi. Ekber Şah 1560 Ekiminde Bayram Han'ı görevlerinden azlederek hacca gönderdi ve Bayram Han Patan'dan (Gucerât) geçerken Afganlar tarafından öldürüldü. Câypûr Racası Bhar Mel 1562'de Ekber Şah'a itaat arzederek kızını ona verdi. Böylece Racpût tesiri Bâbürlü sarayında nüfuz kazandı. Bu evlilik, Racpûtlar başta olmak üzere gayri müslimlerin Bâbürlü Devleti'nde görev almalarına ve sarayda Orta Asya menşelilerden çok Hindûlar'ın istihdam edilmesine yol açtı. Ekber Şah ancak 1564'ten itibaren haremin politik baskılarından kurtulmayı ve otoriteyi kendi elinde toplamayı başarabildi.

Hükümdarlığının ilk yıllarından itibaren yayılma siyaseti takip eden Ekber Şah ülke topraklarını doğu ve güneydoğu istikametinde genişletti. Mâlvâ, Gondvana'da Garha-Katanga Gond Racalığı, Çitor, Kâlincar, Gucerât, Bihâr, Bengal, Keşmir, Sind, Orissa'nın bir kısmı, Belûcistan, Mekrân ve Kandehar'ı hâkimiyeti altına aldı. Tuğluklular'ın tarihe karışmasının ardından Dekken'de güçlenen Berâr ve Handeş Fârûkîleri de Ekber Şah ile dostluk kurarak bir müddet daha saltanat sürebildiler. 1595-1601 yılları arasında Ahmednagar dahil olmak üzere komşu devletlere de boyun eğdiren Ekber, böylece Hindistan'ı tek bir merkezî idare altında toplamayı başaran ilk hükümdar olma vasfını elde etti.

Ekber Şah, sadece büyük bir fâtih değil aynı zamanda idarî yeniliklerin uygulayıcısı bir yönetici idi. Saltanatı sırasında sarayını Batılı gezgin ve din adamlarına açmış, böylece Hint dünyasının dışındaki kültür ve medeniyetlerden haberdar olabilmiştir. Vergi konulması ve tahsili, idarî teşkilât sistemi ve ordu gibi üç temel konuda önemli yenilikler yaptı; ilk olarak da idarî olanları uygulama alanına koydu. Bâbürlüler'den önceki devletlerin kısa ömürlü oluşunu idaredeki otorite boşluğuna bağlayarak bu sahada iki önemli değişiklik yaptı. Bunlardan biri, askerî erkânın terfi ve tayin işlerini kendi sorumluluğuna alması, diğeri ise asker ve sivil arasındaki eski geleneklere dayanan ayırımı ortadan kaldırarak sivillere de mansabdâr rütbesi vermesidir ki böylece asker ve siviller, maiyetlerindeki süvari sayısıyla orantılı rütbe ve yetkilere sahip olmuşlardır. Bâbürlü Devleti'ni en geniş sınırlarına ulaştırmış olan Ekber Şah bu toprakları "sûbe" denilen eyaletlere ayırdı. Sûbedârın yanında yıllık hâsılatı kontrol eden ve bununla ilgili hesapları hazırlayarak doğrudan kendisine bilgi veren sivil bir yönetici görevlendirdi; bu makamın suistimalini önlemek için de gizli bir haber alma teşkilâtı kurdu. 1583'te devlet hizmetlerinin yürütülmesi için adlî cezalarla evlenme ve doğumların tescili, din işleri, arazi (câgîr) tevcihatı ve atiyyeler, hükümdara ait topraklardaki görevlilerin tayin ve azilleri, ziraatın geliştirilmesi, ordu teşkilâtı ve tahsisatları, ordugâh ve konak yerlerinin idaresi, fiyatların tanzimi, değerli maden ve taşların alım satımı, veraset meseleleri ve hukuk işlerine bakmak üzere çeşitli daireler tesis etti. Bu arada kendinden önceki sultanların başaramadığı bir işe el atarak damga usulünü sağlam esaslara bağladı. Bu sayede askerlerin bakmakla yükümlü oldukları at sayısını gerçek rakamlarla tesbit ettirerek fazla tahsisat almalarını önledi ve bu yolla hazineye önemli bir gelir temin etti.

Kültür ve sanat açısından da Bâbürlüler'e en parlak dönemlerini yaşatan Ekber Şah her daldaki âlimleri himaye etmiş ve başta Fethullah eş-Şîrâzî olmak üzere Hâkim Ali Geylânî, Molla Ahmed, Hâce Nizâmeddin, Şeyh Feyzî, Abdürrahim ve Ebü'l-Fazl el-Allâmî gibi

Ekber Şah'ın yaptırdığı Bülend Dervâze denilen âbidevî kapı ile Agra Kalesi - Hindistan

şahsiyetleri sarayına alarak tarih, edebiyat ve diğer alanlarda büyük eserler vermelerine imkân hazırlamıştır. Mîr Seyyid Ali ve Hâce Abdüssamed de Ekber devri minyatür ekolünün önde gelen simalarıdır. Bu dönemde *Dâstân-ı Emîr Ḥamza, Ekbernâme, Âyîn-i Ekberî, Bâbürnâme, Rezmnâme, Mahabharata, Ramayana, Timurnâme, ʿİyâr-i Dâniş, Envâr-ı Süheylî, Dîvân-ı Ḥâfıẓ, Bahâristân* ve *Ṭûṭînâme* gibi çok sayıda eser (bk. Abdülhay el-Hasenî, V, 79-81) telif veya tercüme suretiyle Bâbürlü kültür hayatına kazandırılmıştır. Mimari ve güzel sanatlar da Ekber Şah'ın himayesinde altın çağını yaşamış, Agra, Allahâbâd, Ecmîr, Lahor, Delhi ve özellikle kendisi tarafından kurulup on iki yıl süreyle başşehir olarak kullanılan Fetihpûr Sikri gibi şehirler çok güzel eserlerle süslenmiştir.

Ekber Şah, muhtemelen Hindûlar'la müslümanlar arasındaki çatışmalara son vermek niyetiyle İslâmiyet, Hıristiyanlık, Zerdüştîlik, Hinduizm, Budizm gibi çeşitli din ve inanç sistemlerinin meziyet olarak kabul ettiği prensiplerini birleştirerek Dîn-i İlâhî adıyla yeni bir din kurmuştur. Bu din şehvet düşkünlüğü, iftira ve gurur gibi günahları şiddetle yasaklıyor, öte yandan insanlar arasında eşitlik, âlicenaplık, ihtiyat, takvâ gibi faziletleri esas alıyordu. İslâmiyet, Hıristiyanlık ve Hinduizm'in ağırlık taşıdığı Dîn-i İlâhî, Ekber Şah'ın şahsında merkezîleşen bir kült olarak gelişmiş ve dine katılacak kişiler dahi hükümdarın kendisi tarafından seçilmiştir. Dîn-i İlâhî'nin, sayıları hiçbir zaman yirmiyi aşmayan taraftarının "Allahüekber" sözünü "Ekber tanrıdır" anlamına gelecek şekilde kullanmaları İslâm âlimleri ve müslümanlar tarafından nefretle tenkit edildi. Ekber Şah'a tesir eden kişilerin başında Şeyh Mübârek b. Hıdır en-Nagorî ile iki oğlu Feyzî ve Ebü'l-Fazl el-Allâmî gelmektedir; mistik havaya girişinde de Selim Çiştî'nin rolü büyüktür. Hocası Mîr Abdüllatif ise çeşitli din ve mezheplerle ırklar arasında karşılıklı müsamahaya dayanan dostluk ve barış içinde yaşama fikrini, yani "sulh-ı küll"ü benimsetmede etkili olmuştur. Ebü'l-Fazl, sultanın bazı akıl ve mantık dışı veya çocukça denilebilecek hareketlerine Allah'a yakınlık ve ibadet vasfını veriyor, kaside ve methiyelerinde onu dünyaya ilâhî bir vazifenin ifasına gelmiş bir hükümdar olarak övüyordu. Ekber 1575'te Fetihpûr Sikri'de büyük bir divanhâne inşa ettirdi ve ibadethâne adı verilen bu binada saray mensuplarını, müslüman âlim, edip ve mutasavvıflarla Mecûsî, Hindû, Budist ve hıristiyan bilginlerini toplayarak dinî konularda münazara yaptırmaya başladı. Sultan bu münazaraları dinlemekten sonsuz bir haz duyuyordu. Ancak etrafındaki dalkavuklar fikrini bozarak ona, "Senin gibi imâm-ı âdilin müctehidleri taklit etmesi doğru değildir, imâm-ı âdilin mertebesi müctehidlerden üstündür" dediler. Bunun üzerine Ekber, 12 Rebîülevvel 987 (9 Mayıs 1579) günü düzenlenen mevlid merasimi münasebetiyle Fetihpûr Sikri Ulucamii'nde minbere çıkarak Feyzî en-Nagorî tarafından kaleme alınan ve kendisini ilâhî mertebeye yücelten manzum bir hutbe okudu. Müslümanların tepkisine yol açan bu olaydan sonra Şeyh Mübârek en-Nagorî Ekber Şah'ı "sultânü'l-İslâm kehfü'l-enâm emîrü'l-mü'minîn zıllullah ale'l-âlemîn" olarak tanıtan ve onu dinî ve dünyevî meselelerde tartışılmaz otorite olarak kabul eden bir belge (mahzar) düzenledi (Receb 987/Eylül 1579); ileri gelen âlimler de bu belgeyi imzaladılar. 1582 yılında Ekber Şah, bütün eyalet valilerinin önünde Dîn-i İlâhî'yi kurduğunu resmen ilân etti. Ebü'l-Fazl el-Allâmî'nin öldürülmesi (1602) üzerine Dîn-i İlâhî zayıflamaya başladı ve 1605'te Ekber Şah'ın ölümünden sonra da tamamen ortadan kalktı. Bu yeni dinin kayda değer tarafı, kocası ölen kadınların kocalarının cesediyle birlikte diri diri yakılması ve çocukların evlendirilmesi gibi bazı Hindû geleneklerini yasaklamış olmasıdır.

Ekber Şah 3 Ekim 1605'te şiddetli bir dizanteriye yakalandı, ardından da dili tutuldu. Komaya girmeden önce işaretlerle, Ebü'l-Fazl'ın öldürülmesindeki rolünden dolayı soğuk davrandığı oğlu Selim'i (Cihangir) veliaht tayin etti. 16 Ekim günü, zayıf bir rivayete göre tekrar Allah'a iman edip kelime-i şehâdet getirdikten sonra öldü ve İslâmî esaslara göre defnedildi. Ölümünden sonra oğlu Cihangir tarafından dokuz yılda yaptırılan türbesi, Agra'da Behiştâbâd (bugünkü Sikenderâ) adı verilen bahçenin ortasında yer almakta ve aşağıdan yukarıya doğru gittikçe daralan beş katlı görünümüyle türbeden çok muhteşem bir kasrı andırmaktadır. Türbenin yeri sağlığında Ekber Şah tarafından seçilmiş, plan taslağı da muhtemelen yine kendisi tarafından çizilmiştir.

Ekber Şah'ın Behiştâbâd'daki türbesi - Hindistan

BİBLİYOGRAFYA :

Ebü'l-Fazl el-Allâmî, *Ekbernâme* (trc. H. Beveridge), Calcutta 1907-39; a.mlf., *Â-în-i Akbarî* (trc. H. Blochmann — H. S. Jarret), Calcutta 1873-94; Gülbeden Begüm, *Hümâyûnnâme* (trc. Abdurrab Yelgar — Eymen Manyas), Ankara 1944, s. 167, 178-179, 185-186, 193, 197, 213-214; Abdülkādir el-Bedâûnî, *Müntehabü't-tevârîh* (nşr. G. S. A. Ranking v.dğr.), Kalküta 1884-1925, I-III; Nizâmeddin Ahmed, *Tabâkāt-ı Ekberî*, Kalküta 1927-35, II, 134, 220, 241, 252, 255; A. Monserrate, *Commentary on his Journey to the Court of Akbar* (trc. J. S. Hoyland), London 1922; E. W. Smith, *Akbar's Tomb: Sikandara near Agra*, Allahâbâd 1909; V. A. Smith, *Akbar: The Great Mogul*, Oxford 1917, s. 29; Riazul Islam, *Indo-Persian Relations*, Lahor 1970, s. 48-55; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, V, 75-81; Bayur, *Hindistan Tarihi*, II, 63-163; M. L. R. Choudhury, *Dîn-i Ilâhî or Religion of Akbar*, Calcutta 1951; E. Wellesz, *Akbar's Religious Thought as Reflected in Mughal Painting*, London 1952; R. Krishnamurti, *Akbar: The Religious Aspect*, Baroda 1961; P. Spear, *India*, New York 1961, s. 127-137; A. L. Srivastava, *Akbar: The Great*, Delhi 1962, s. 24-26, 31-56; G. Hambly, *Cities of Mughal India, Delhi, Agra and Fatehpur Sikri*, New York 1968, s. 42-74; J. Allan v.dğr., *The Cambridge Shorter History of India*, New Delhi 1969, s. 338-379; B. Gascoigne, *The Great Moghuls*, New York 1971, s. 75-128; G. B. Malleson, *Emperor Akbar*, New Delhi 1978; S. M. Burke, *Akbar: The Greatest Mogul*, New Delhi 1989; K. A. Nizami, *Akbar and Religion*, Delhi 1989; Fauzia Zareen Abbas, *Abdul Qadir Badauni*, Delhi 1987, s. 86-123; J. Politella, "Akbar: Warrior, Devotee and Mystic", *MW*, LVI/1 (1966), s. 23-42; G. Minault Graham, "Akbar and Awrangzib-Syncretism and Separatism in Mughal India A. Re-Exmanination", *a.e.*, LIX/2 (1969), s. 106-126; R. Shyam, "Honours, Ranks and Titles under the Great Mughals (Akbar)", *IC*, XLVII/4 (1973), s. 335-353; Shireen Moosvi, "The Evolution of the Mansab System under Akbar Until 1596-7", *JRAS*, sy. 2 (1981), s. 173-185; Zubeda Javed, "Akbar, The Founder of Mughal Painting", *Journal of Research Society of Pakistan*, XX, Punjab 1983, s. 1-17; "Royal Atelier under Akbar", *a.e.*, XX (1983), s. 31-49; *TA*, XIV, 454-456; (T. H.), "Ekber", *İA*, IV, 210-217; C. C. Davies, "Akbar", *EI²* (İng.), I, 316-317; Seyyid Emced Eltâf, "Ekber", *UDMİ*, III, 40-52; *ABr.*, VII, 284; VIII, 56-57.

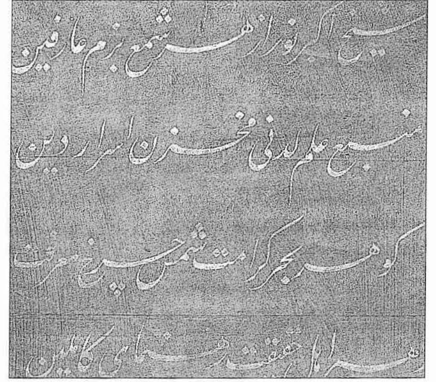
 ENVER KONUKÇU

EKBERİYYE
(الأكبرية)

Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye
(ö. 638/1240)
nisbet edilen
tasavvufî ve fikrî bir hareket.

Muhyiddin İbnü'l-Arabî birçok şeyhle görüşmüş, onların telkin ve tavsiyelerinden faydalanmış, hatta kendilerinden hırka giymiş, bunları üstatları ve şeyhleri olarak saygıyla anmış olmakla beraber bir şeyhe intisap edip sülûkünü tamamlamış bir mutasavvıf değildir. Bu husus, doğuştan sahip bulunduğu mânevî istidadın ve kendi ifadesiyle "hâtemü'l-velâye" (velîliğin mührü) oluşunun ona verdiği bir istiğnâ hali olarak değerlendirilebilir. Nitekim İbnü'l-Arabî yirmi yaşında tasavvuf yoluna girdiğini ve bütün makamların kendisine çok kısa bir sürede açıldığını belirtir (*el-Fütûhât*, II, 425). Hz. Peygamber'in ve ayrıca birçok velînin ruhaniyetinden feyiz aldığını söyleyen İbnü'l-Arabî, ilim ve mârifet ağırlıklı bir tasavvuf anlayışını savunduğu ve tasavvufa yeni yorumlar getirdiği gibi *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye, Kitâbü'l-Künh fîmâ lâbüdde li'l-mürîd minh, el-Emrü'l-muhkem, el-Halvetü'l-mutlaka, Tertîbü's-sülûk* gibi eserlerinde tasavvufî hayatın usulü ve uygulama şekli üzerinde de durmuştur. Sağlığında çevresinde toplanan Sadreddin Konevî ve Abdullah Bedr el-Habeşî gibi talebeleri onun sohbetlerine devam etmişler, eserlerinden faydalanmışlardır.

İbnü'l-Arabî'nin hırka giydirdiği mânevî oğlu Sadreddin Konevî şeyhin vefatından sonra bir anlamda onun irşad postuna oturmuş ve fikirlerini istidadı olan tâliplere şerhetmiştir. Onun irşad tarzı ilim ve irfan yolu olduğundan kitaplarındaki sırlar da takipçileri için çok büyük önem taşımıştır. Müridlerine, kendisinin ve İbnü'l-Arabî'nin eserlerindeki derin ve kapalı yerlerin üzerinde fazla durmamalarını, Kur'an ve Sünnet'e sarılıp "zikr-i dâimî"ye riayet etmelerini tavsiye eden Sadreddin Konevî kitaplarının Afîfüddin et-Tilimsânî'ye verilmesini vasiyet etmiştir. İbnü'l-Arabî'nin bugüne ulaşan eserlerinin birçoğunda görülen semâ' kayıtları, bunların birer mânevî emanet gibi elden ele geçerek günümüze geldiğini göstermektedir. Önemli bir husus da ruhanî irtibat yoluyla kendisinden feyiz alınması, onun da eserlerinde yer alan kapalı hususları şerhetmesidir. Sadreddin Konevî başta olmak üzere bugüne gelinceye kadar pek çok kişi İbnü'l-Arabî ile böyle bir irtibatta olduğunu ifade etmiştir (Lâmiî, s. 633). Nitekim kendisi de birçok defa Hz. Peygamber'in ruhaniyetiyle görüştüğünü ve tarikatı doğrudan doğruya ondan aldığını söylemiştir (Harîrîzâde, *Tibyân*, I, vr. 101ª). Bu husus onun yolunun bir bakıma Üveysî bir karakter taşıdığını göstermektedir.

Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin unvanı olan "Şeyh-i Ekber" ifadesiyle başlayan ve hattatı bilinmeyen bir methiye levhası (M. Erol Kılıç koleksiyonu)

Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye "Şeyh-i Ekber" unvanı dolayısıyla Ekberiyye, soy nisbetinden ötürü Hâtemiyye ve Arabiyye, mahlası Muhyiddin'e nisbetle de Muhyiyye adlarıyla anılan bir tarikat nisbet edilmiştir. Ancak böyle bir tarikatın mevcudiyeti ve mahiyeti konusunda gerek tasavvuf ehli gerekse tasavvuf tarihçileri değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. İbnü'l-Arabî'nin talebeleriyle ilişkilerine ve bu talebelerin ifadelerine bakılarak ortada adı konulmamış bir irşad faaliyetinin mevcut olduğu düşünülebilirse de bu faaliyetin diğer tarikatlardaki gibi müteselsil olarak nereye kadar devam ettiği bilinmemektedir. Sadreddin Konevî'nin vasiyetinde, "Benimle bu yol seddedildi" derken kendisinden sonra gelen bazı meşhur sûfîler arasında "hırka-i Hâtemiyye"yi giydikleri iddiasında bulunanlar olmuştur. Süyûtî, Şa'rânî, İbn Hacer el-Heytemî, Zekeriyyâ el-Ensârî, Kuşâşî, Gümüşhânevî, Emîr Abdülkādir el-Cezâirî ve Murtazâ ez-Zebîdî bunlar arasında zikredilebilir (Chodkiewicz, s. 15). Ayrıca "müşâbâke" tarzı bir yolla ondan kendilerine ulaşan bir silsile olduğunu ileri sürenler de vardır (Osman Yahya, s. 544). Bunun yanında bazı tarikatların kolları (özellikle Şâzeliyye, Senûsiyye, Nakşibendiyye, Ni'metullâhiyye, Yâfiiyye ve bazı Kādiriyye kolları) kendi silsilelerinde İbnü'l-Arabî'nin de adını zikrederler.

Bazılarına göre Ekberiyye adıyla müstakil bir tarikat yoktur. Bu adla meşhur olan tarikat aslında Kādiriyye'nin bir şu-